

Egy sajátos diszciplína felbukkanása

Az európajog oktatásának néhány kérdése

Egy jogfilozófiai távolságból és általánosságból való megközelítés természeteszerűleg nem vindikálhat magának arra nézve felhatalmazást, hogy magának az európajognak az oktatásáról véleményt formáljon. Ugyanakkor érzékelheti, hogy itt egy teljes jogági tagoltságnak megfelelő kurrikuláris sokféleség egyetlen specifikus tárgyban való megkettőzéséről van és lehet csupán szó – csakúgy, mint például az úgynevezett római jognak önálló tárgyként kiemelt tanításakor.

Az európajog diszciplináris sajátossága

A római jogról ugyan tudjuk, hogy történelmileg egyszeri, s így lezárt anyagot képez azon törzsében, amit európai megoldásainknak az előképeként kezelünk; és pusztán ez okból vélhetjük indokoltnak, hogy arche-típusként, mint propedeutikus materiát, koraisága ellenére számos szempontból úgyszólván a formális tökély megtestesítőjét, megismertessük a hallgatókkal. Leggyakrabban persze kizárólag csupán magánjogi fejezetei kerülnek oktatásra, mégpedig vagy önálló stúdium gyanánt, mintegy megalapozva a nemzeti és az egyetemes jogtörténet tanulságaival való megismerkedést (ami maga is pusztán bevezetesként szolgál a mai tételes tárgyak oktatásához), vagy pedig beépítve a kurrens civiljogi tárgykörbe, egyidejűleg történelmi visszatekintésként és az utóbbi fogalmi-intézményi dogmatikai megalapozásaként, kellő megosztásban persze annak általános része s a különös részbeli tárgyalás egyes fejezetei között. Miközben ismeretes persze olyan igény is, hogy a római közjogot – szerkezetét, intézményeit, s nem utolsósorban gondolkodás- és működésmódját – szintén bevonják az oktatás körébe. Ha ez megvalósul – márpedig ha egyáltalán római joggal alapoz a jogásképzés, úgy érthetően kívánatos, hogy ezt ne féllábúan, béna kacsaként, a római jogvilág belső gazdagságát néhány vonatkozására visszaszorítottan tegyék –, úgy ezzel elvileg teljessé válik a megkettőzés.

Nos, az európajognál szintén valami szerkezetileg hasonló duplikáció történik. Mégis adódik egy nyilvánvaló különbség, mégpedig az, hogy élő jogról lévén szó, ez nyitott – fejlődési irányokban, kifejlése formát öltésének a természetében egyaránt. Hiszen napról napra bővül, ráadásul úgy épül reá minden egyes érintett tagállamnak a belső jogára, hogy – jól körülhatárolt meghatározásokkal s szervezeti-intézményi kötöttségekkel persze – érvényességében a közösségi a belső tagállami rendelkezéseket megelőzi. Egyidejűleg pedig lefedi az úgyszólván teljes jogági spektrumot – még akkor is, ha ez idő szerint (az alapító szerződésben megvont úgynevezett pillérek értelmében) erőteljesebben kifejlett benne a nemzetközi piaci forgalomra, a személyek és javak szabad áramlására vonatkozó joganyag, tehát döntően a klasszikus magánjogi terület, valamint az egész európai intézményi szerkezet meghatározásában az, amit röviden alkotmányjognak s ettől csak részben átfedetten alapjogoknak nevezhetünk.

Az Európai Unió jogforrási rendszere maga is egy összetett konglomerátum (lásd például: *Jakab*, 2007, 227–252.), s csupán jogalkotási termékének a bevezettségétől még tá-

voli magyar fordítása máris közel tucatnyi kötetet tölt meg (*Jakab, 1992–*), nem is szólva esetjogi tömegéről s az összes fentieknek napról napra való szakadatlan bővüléséről. Mit tanítsunk hát ebből a lenyűgöző gazdagságból? Intézményi felépülést a releváns hatáskörökkel és eljárási szabályozással, az alapvető jogszabályi regulációs materiát egy mára már roppant változatossággal ráépülő döntési anyaggal, és végül a mindebből napról napra születő könyv- és folyóiratdömpingben a jogtudósi elemzéseknek köszönhetően folyamatos feltárássra kerülő dogmatikai kezdeményeket. Röviden szólva tehát: egy meglehetősen kiterjedt, számos elemében – az emberi jogoktól az eljárásjog alapjaitól, a fogyasztóvédelemtől a versenyjogig, a munkajogtól és egészségvédelemtől a mezőgazdaságig terjedően – úgyszólván teljes jogrendszer ez, mely egészében persze egyértelműen megtaníthatatlan, mert egyszerűen megtanulhatatlan – nem beszélve arról, hogy igencsak meghaladja egy akár mégoly kiváló európai jogi specialista szakmai kompetenciáját is.

Mi tanítandó hát belőle? Valamiféle törzsanyag, váz, amelyre az egész épül, s amelynek keretei közé a magában a tanulási folyamatban vagy a mindenkori gyakorlati alkalmazásban találkozott részletek már értelmes biztonsággal elhelyezhetők? Nyilvánvalóan ez, hiszen enélkül semmi sem épülhetne semmire. Ámde miféle tartalommal telítessék? Nos, bizonyára az elvekkel, s ezek jó egynéhányának az érzékeny példázásával.

Ha az európai jog leírhatósága a fentiek értelmében értelmesen csakis nemzeti összefoglalások keretében vállalható, úgy egyáltalán milyen kritériális alapon választhatnók szét az európai unióst a nemzetitől – a saját nemzetétől és a részes nemzetek összességétől –, amikor például a bírósági jogalkalmazás számára ezek már egy egységesült jogforrási halmazként jöhetnek csupán számba? Hiszen még szigetekként sincs olyan kizárólagosan nemzeti már, amelybe ilyen vagy olyan módon a közösségi be ne hatolhatna.

Történeti és összehasonlító – tehát a legjobb külföldi tapasztalatokat is egybegyűjtő – áttekintésekből láthattuk már, hogy sohasem valamiféle lexikális teljesség a cél (vesd össze például: *Varga, 1967a, 210.; 1968, 484–496.; 1967b, 538–552.; 1969, 531–539.*), hanem a megszerezhető adatokkal való bánni tudás (vesd össze például: *Varga, 2004a, 23–24.; 2007, 16.; 2008, 11–27.*). Annak érdekében például, hogy a jogi megoldások nyitottságáról, napjainkban immár nyíltan értékkötöttségéről már a kezdet kezdetén meggyőzzék a hallgatókat, az Amerikai Egyesült Államok jogi oktatásában szokásosan az első évben leginkább jogi-jogászai módszerekről s a jog társadalmi és gazdasági kötődéseiről okítanak (*Ebke, 1992, 107–*

108.). Magyarországon pontosan ezen alap gondolat figyelembevételére hív fel, és éppen az európai jog oktatása tekintetében egy nálunk munkálkodó külföldi szakember: bármiféle látszatteljesség helyett hagyatkozzunk csak bátran a tényleg megtaníthatóra, mert valóban megtanulhatóra és tényleg megtanulandóra – arra, hogy „az egyes problémákat hogyan kell a magyar jog alkalmazásával a magyar jogban megfelelően megoldani. Minden más elefántcsonttoronyba való, haszontalan, halott tudás...” (*Ebert, 2007, 45.*).

Az európai jog kurrikuláris kialakítása

Annak eldöntésében viszont, hogy a fentiek kurrikuláris megoldása az európai jog tekintetében miként érendő el, természetesen már eltérőek az elképzelések. Az első évtizedekben az akkori nyugat-európai országokban tényleg megelégedhettek azzal, hogy mintegy kiegészítő tárgyként oktassák, egyfajta szimbiózisban a nemzetközi jogok, így

mindenekelőtt a nemzetközi közjog, magánjog, munkajog, valamint büntetőjog mintegy kiegészítő részeként – akár az oktatás intézményi (intézeti/tanszéki) tagolását, akár a tárgycsoportok kialakítását tekintve is. Az Európai Unió létrejöttével, joga elsőbbségének s közvetlen alkalmazásának a kikényszerítésével, és ezen belül is mind az európai jogalkotás, mind az európai bíróságok közös jogkinyilvánításának előtérbe kerülésével és mennyiségi megnövekedésével – ami már egy sajátos, sui generis európai jogi dogmatika kibontakozását vetíthette előre – azonban megerősödött az igény (avagy talán inkább: vágyalom) arra, hogy ez az intézménységnek a közösségével már maga után vonja magának a jogi oktatásnak a közösségét is.

Közelebről tekintve az egyik lehetőség ebben az a kompromisszumos megoldás, hogy az első egy-két év anyaga váljék egységessé egy olyan „közös jogi oktatási program” kidolgoztatásával és az összes érintett tagállamban való elfogadtatásával (*Schermers*, 1993, 9–15.), amelynek keretében persze hamarosan egy közös törzsanyag, majd egyszerűen egy közösként vállalandó tananyag elfogadtatásának a vágyképe is felmerült. Hiszen amennyiben az anyag tárgyalása most már „európai perspektívából” történik, úgy lehetségessé válik mindennek „saját rendszere és jogi fogalmai szerinti kifejtése”, vagyis a 'ius commune Europae' nyomán egy összehasonlító alapú „európai intézménytan” létrehozása is (*Kötz*, 1982, 362.; *Mansel*, 1991, 532.). Márpedig mindezen erőfeszítések valóban előállíthatják egy *Corpus iuris Europeanum* törzsét, ráadásul úgy, hogy ez „a közösség összes nyelvén” elérhetővé tétessék (*Groot*, 1992, 25.) – először és bevezetés gyanánt „a szövegek közötti verseny” biztosítása útján, majd a legjobbnak és legalkalmasabbnak bizonyulóknál a többi nyelvre való lefordítás felvállalásával, európai uniós pénzeszközök rendelkezésre bocsátásával (*Groot*, 1992, 27.). S mindezt változtatlanul propedeutika gyanánt ajánlják, első évben, a jogi oktatás bevezető kurzusaként. (1)

Nos, racionális perspektívának, egyszerűsített azonban félelmetes jövőképként is érzékelhetjük a fenti javaslatokat. Mindenestre mai nyugat-európai álmegfogalmazásokról tanúskodnak. Egyfelől ugyanazt a lebegő fantáziálást érhetjük bennük tetten, mint amit a jelenkorunkra állandósulni tetszően a „forradalmi mézeshetek” újra megélése kapcsán már megjelöltünk (vesd össze: *Varga*, 2008a, 131-150.; 2008b, 51-86.). Részben a jogászságnak vágyképekben kimerülő tünődését. Azt, hogy átérezve koruk felgyorsult fejlődését s mindebben a teoretikusnak arra irányuló mindenkori igényét, hogy – az 'intellectuals' mai versengésében, önnön gondolat-találmányi hivatalában (vesd össze: *Varga*, 2004b, 218–219.) – elsőséget jelenthessen be immár merő eszmékre, a jövőbe vetett reményekre is, előrerohanhasson az önigenlő egymással való rivalizálásban. Részben viszont e vágyképek fogalmiságában markánsan visszatérni látszik a naiv realizmusok leibnizi alapgondolata, az a hiedelem, miszerint felépíthető egy nyelvileg rögzített textuális korpusz, amiben az, ami egyáltalán elgondolható, először el- és végiggondolhatik, majd – mivel elérhető tökélyét magában a megfogalmazásban elnyeri – kvázi-axiomatikusan le is záratik. Másfelől viszont az előrelátás valóban időszerű, hiszen az úgyszólván máig fennálló általános gyakorlat, az európai jog kapcsán is a belső tételes jogok pozitivistá szabálydogmatizmusának pusztá duplikálása már valóban anakronisztikus.

Ha mindez egyszer igazán valósággá lön, eltűnődhetünk majd azon, hogy van-e egyáltalán az eddig elmondottakban bármiféle fejlődés, s ha van, mi lenne az. Hiszen klaszszikusabb korokban a civilizációs változatosságra s az alkalmazott eszközök környezeti feltételeknek megfelelő sokaságára rádöbbenve Montesquieu (2) már a jogi berendezkedések úgyszólván egyedi partikularitásának adott hangot, míg egy jó évszázad múltán hasonlóan elégséges okkal Jhering (3) már azon kesergett, hogy megszűnt a jogtudomány, hiszen politikai (azaz: merő esetlegességek szerint alakult) önkények nyomán az egykor nagymértékben közös jogtudományi érdeklődés és gondolati művelés egyaránt irracionális partikulákra szakadozott. Mi pedig bőven megtanulhattuk, hogy csakis ilyesmiben állhatott elő egy olyan szűkkeblű törvénypozitívizmus, amely változtatlan hatályának szűk

időtartományában ugyan tudománynak áltathatta magát, ám a törvényhozó bármikori betoldásával egész könyvtárakat, intellektuális várakat egyszerű lommá, makulatúrává zúzhatott szét. (4)

Nos, egy közös dogmatika közösként kötelezővé tétele a jogi képzésben, majd nyilván az európai szakjogászai továbbképzésekben is nyilvánvalóan ugyanabból a kontinentális – mindenekelőtt germán gyökérzetű – gondolkodásmódból ered, mint amely a közös európai kodifikációt is erölteti. Sőt, érdemes hozzátennünk – akár mentalitásbeli közösség motiválja, akár hátsó szándék működteti –, hogy annak egyenesen akár segéderejeként, akár pótlékeként egyaránt szolgálhat. Azaz „lopakodó kodifikáció” maga is, hiszen a fogalmiasítás, a dogmatikaépítés feladatát már önmagában bevégi.

Azonban ha továbblépünk, máris zavarbaejtő helyzetbe kerülünk. Hiszen logikus a kérdés: árde pontosabban mit is foglalna a fenti óhaj tankönyvi formába? Az alapszerződést? A direktívákat? A bárminemű szabályzatok halmazát? És/vagy az Európai Bíróság jelesebb döntéseit? Mihelyt célratoróbb s körülhatárolóbb lesz a kérdésfeltevésünk, máris kiderül, hogy az eredeti felvetés mögött aligha állhatott kiérlelt koncepció. Hiszen ekkor már az is kiderül, hogy maga a római jog mintájára említett duplikáció gondolata szintén meglehetősen elnagyolt. Mert nem egyszerűen arról van szó, hogy például egyfelől civiljogi dogmatikai előkép a római jogban, másfelől nemzeti megvalósultság az adott állami jogban; egyik a jogarcheológus leletbányászására bízva, másik a maga élő s folyvást alakuló voltában. Az európai jogban ehelyett egy olyan, önmagában pluralizált többpólusú rendre kell és szabad csak gondolnunk, amelyben a központ kizárólagos funkciója a tételezés, mindezek normatív leszámítolása viszont kizárólag a tagállamok szövevényében, azok viszonylagos törvényhozási, végrehajtó és igazságszolgáltató autonómiáján belül történik, amelyekre csakis egyfajta reaktív ellenőrző formaként következhet a maga módján majd szintén kötelező luxemburgi vagy strasbourgi európai bírósági megítélés.

Következésképpen a magát a közösséget érintő bármiféle propedeutika így – európai jogi alapok, európai jogi szervezet (vagy bármi más) címmel – kizárólag néhány brüsszeli, luxemburgi, strasbourgi (stb.) intézményi s eljárási struktúrát vázolhat. Hiszen minden másban – értelmezése útján – már a tagállami recepció is részes. Ennélfogva végső soron az Unió és a tagállamok (elvileg az összes tagállam!) folyvást alakuló kapcsolata – s ebbe foglaltan nyilván az összes tagállami recepció kontrasztált összehasonlító vizsgálata – fogja majd megadni, hogy adott időszakban s adott tagállami körök tekintetében mi-féle 'law in books'-nak mi és milyen volt a realitása a 'law in action' szintjén.

Ezzel viszont magától értehetően elenyészik, érdektelenné válik bármiféle közös tankönyv gondolata. Vagy, ellenkező értelemben, immár csakis és kizárólag a közös tankönyv általi harmonizációpótlék gondolata merülhet fel.

Lépünk azonban tovább egy lépéssel. Ha az európai jog leírhatósága a fentiek értelmében értelmesen csakis nemzeti összefoglalások keretében vállalható, úgy egyáltalán milyen kritériális alapon választhatnók szét az európai uniót a nemzetitől – a saját nemzetétől és a részes nemzetek összességétől –, amikor például a bírósági jogalkalmazás számára ezek már egy egységesült jogforrási halmazként jöhetnek csupán számba? Hiszen még szigetekként sincs olyan kizárólagosan nemzeti már, amelybe ilyen vagy olyan módon a közösségi be ne hatolhatna.

Három évtizeddel ezelőtt már ezért fogalmazódhatott meg a jogösszehasonlítás nagy német klasszikusától mint soron következő feladat, hogy „megosztás helyett az európai jogászság előrehaladó kölcsönös megértésére törekvés” lenne talán célként magunk elé tűzendő. Ez magában foglalhatná egyebek közt „egy olyan kurrikulum kidolgozását, amely már alapkursusai során a nemzeti jogot a különféle nációk törvénykezésében jelenlévő jogszemlék összefüggésében tárgyalja – vagyis az európai nemzeteknél közösként elfogadott elvek és intézmények talaján.” (Coing, 1978, 44.) Mert úgy érezte, hogy korántsem önfeladasként, hanem a komparatizmus alapigényeként és ugyanakkor az Európai Unió

közösségiségének a nemzeti csatlakozás tényével kifejezett vállalásaként az érintett jogokban a nemzetinek lassacskán el kell vesztítenie kizárólagosító jellegét. Pontosabb kifejezésben ez azt jelenti, hogy a nemzetire való eddigi exkluzív fókuszálás egy nagyobb egység keretében és nézőpontjából a még és amiként — mert ameddig és amilyen módon — fennálló nemzetiben történő példálózásnak kell átadja a helyét. Ebben az értelemben időszerű az az immár másfél évtizede igényként megfogalmazott törekvés, hogy közeljövönktől kezdve „a nemzeti szabályok csakis mint egy európai téma helyi változatai veendők figyelembe.” (Kötz, 1997; López-Rodríguez, 2004, 1216.)

Nyugat-Európában és az Egyesült Királyságban már megindultak ilyen bűvárlatok, gyakorlatilag a különféle jogharmonizáltató és közös kodifikációra irányuló előmunkálatok korpuszaiként, melléktermékeiként vagy éppen előzetes előmunkálataiként. Nálunk ez nyilvánvalóan előtűnik álló feladat csupán, amit a jelek szerint eddig még sem saját feladatkielöléseiben kimerülő monografizáló (5) vagy számos részírásban munkálkodó (6) jogász szerzőink, sem európaiságról duzzadó mellel harsogó kormányzataink, sem a jogi integrációért állítólag felelős igazságügyünk, sem tudományügyünk, így Széchenyi-től egykor a magyarság törekvéseinek segítésére alapított Akadémiánk vagy pályázati ösztöndíj rendszerünk, sem az úgynevezett elit nem vett komolyan.

Jegyzet

(1) „Lehetséges kell legyen elsőéves hallgatók számára az Európai Unió összes tagállamában használatos tankönyvek összeállítása. Feltehetően az Európai Unió vagy az Európai Bizottság kész lesz arra, hogy ilyen tankönyveket lefordítsanak minden közösségi nyelvre”. A keleti nyitás küszöbén írván e sorokat, szerzője óvatosságból hozzát teszi még: „Azonos tankönyvek szükségése elsősorban Nyugat-Európa egésze tekintetében vetődik fel.” (Schermers, 1991, 521. és 522.)

(2) „Ezeknek annyira sajátosan arra a népre szabotaknak kell lenniük, amelynek számára készültek, hogy igen nagy véletlenség, ha valamely nemzet törvényei egy másik részére is alkalmasak.” (Montesquieu, 1962, 123.)

(3) „Die Rechtswissenschaft ist zur Landesjurisprudenz degradiert, die wissenschaftlichen Grenzen fallen in der Jurisprudenz mit den politischen zusammen. Eine demüthigende, unwürdige Form für eine Wissenschaft!” – kiált fel Jhering (1852, 15.).

(4) „Drei Worte des Gesetzgebers, und ganze Bibliotheken werden zur Makulatur” – hangzik a figyelmeztetés a jogpozitivizmus esendőségére in Kirchmann (1848, 35.).

(5) Például PhD-disszertációnak készült, egyébként roppant igényes munkájában Nagy Zsolt (2007) gyakorlatilag nem is szól az európai jog oktatásáról.

(6) Olyan kivételektől eltekintve, mint Kajtár, 1989, 549–551.; Takács, 2002, 172–176.; Tóth, 2003, 379–385.

Irodalom

Coing, Helmut (1978): European Common Law: Historical Foundations. In: Cappelletti, Mauro (szerk.): *New Perspectives for a Common Law of Europe*. Sijthoff, Leiden.

Ebert, Donat (2007): „Mi történt Lynne Watsonnal?” avagy: néhány gondolat az európai jog oktatásáról Magyarországon. *Európai Jog*, 6.

Ebke, Werner F. (1992): Legal Education in the United States of America. In: Witte, Bruno de és mtsai (szerk.): *The Common Law of Europe and the Future of Legal Education*. Kluwer, Deventer.

Groot, Gerard-René de (1992): European Education in the 21st Century. *The Common Law of Europe*.

Jakab András (2007): *A magyar jogrendszer szerkezete*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.

Jakab András (1992, főszerk.): *Az európai közösségek jogszabályainak gyűjteménye*. Unió, Budapest.

Jhering, Rudolf von (1852): *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. I. Breitkopf & Härtel, Leipzig.

Kajtár István (1989): Egy hivatás felkészülése az új Európára. Jogászképzés az ezredfordulón. (Szimpózium, Bécs, 1989. május 24.). *Jogtudományi Közlemény*, 10.

Kirchmann, J[ulius] H[ermann] von (1848): *Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. Springer, Berlin.

Kötz, Hein (1982): Neue Aufgaben der Rechtsvergleichung. *Juristische Blätter*, 104. sz.

Kötz, Hein (1997): *Formation, Validity, and Content of Contracts*. Contracts and Third Parties. Clarendon Press, Oxford.

López-Rodríguez, Ana M. (2004): Towards a European Civil Code without a Common European Legal Culture? The Link between Law, Language and Culture. *Brooklyn Journal of International Law*, 3.

Mansel, Heinz-Peter (1991): Rechtsvergleichung und europäische Rechtseinheit. *Juristenzeitung*, 529–534.

Montesquieu (1962): *A törvények szelleméről*. I. Ford. Csécsy Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nagy Zsolt (2007): *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. PhD-disszertáció. Szeged.

Schermers, H. G. (1991): *Jurist voor morgen. Nederlands Juristenblad*.

Schermers, H. G. (1993): *Legal Education in Europe. Common Market Law Review*, 1.

Takács Tamara (2002): *Jogászképzés a 21. század Európájában. Jura*, 2.

Tóth Erzsébet Katalin (2003): *A jogászképzés közjegyzői szemmel, különös tekintettel az Európai Unióhoz való csatlakozásra*. In: Takács Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal-beszélések*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

Varga Csaba (1967a): *A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei*. Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest.

Varga Csaba (1967b): *A jogi képzés formái a Szovjetunióban. Állam- és Jogtudomány*, 4.

Varga Csaba (1968): *A jogelméleti oktatás helye a jogászképzés főbb rendszereiben. Állam- és Jogtudomány*, 3.

Varga Csaba (1969): *A felsőfokú jogi képzés csehszlovákiai rendszeréről. Állam- és Jogtudomány*, 3.

Varga Csaba (2004a): *The Teaching of Legal Philosophy in Hungary. IVR Newsletter*, 33. <http://www.ivr2003.net/bologna/newsletters/33.pdf>

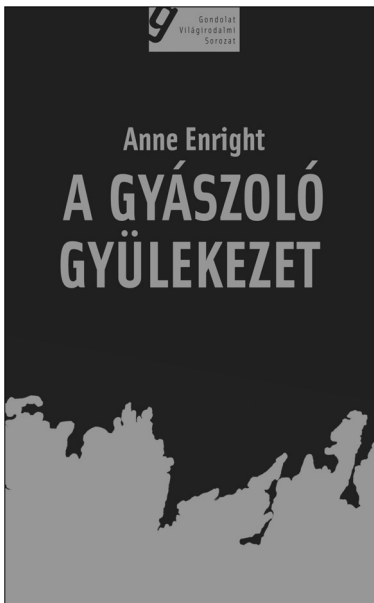
Varga Csaba (2004b): *Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái*. In: uő: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. Szent István Társulat, Budapest.

Varga Csaba (2007): *The Philosophy of Teaching Legal Philosophy in Hungary*. Abstract. In: [23rd World IVR Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy] *Law and Legal Cultures in the 21st Century: Diversity and Unity*. Special Workshops Abstracts. Jagiellonian University Press, Kraków.

Varga Csaba (2008): *Macaristan'da Hukuk Felsefesi Ö retiminin Felsefesi. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 18.

Varga Csaba (2008a): *Az Európai Unió közös joga: Jogharmónizálás és jogkodifikáció. Iustum Aequum Salutare*, 3.

Varga Csaba (2008b): *Szerepfelfogások és stílusok az európai bíráskodásban. Állam- és Jogtudomány*, 3.

A Gondolat Kiadó könyveiből